

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 30.11.23

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Leseselskap

Leseselskap var frivillige sammenslutninger eller foreninger av personer som uten kommersielle interesser samlet bøker, tidsskrift, aviser, flygeblad osv. og gjorde dem tilgjengelige for sine medlemmer. Dette ble dermed langt billigere for hver av medlemmene enn å skaffe seg bøkene selv (Faulstich 2002 s. 216). Leseselskap blir betegnet bl.a. som “subscription libraries”, “reading libraries” (og senere “reading societies” og “book clubs”), “cabinets littéraires”, “chambres de lecture”, “LeseGesellschaften”, “Lesebibliotheken”, “leseforeninger” m.m. Leseselskap kan oppfattes som en forløper til lesesirkelen, men lesesirkelen eier vanligvis ikke bøker sammen.

Leseselskapene var ikke-kommersielle, i motsetning til f.eks. leiebibliotek. Dessuten hadde leseselskapene vanligvis et bredere utvalg av litteratur enn det som leiebibliotekene tilbød. I et leseselskaps samling kunne det f.eks. være både vitenskapelig litteratur og skjønnlitteratur på flere språk. Noen leseselskap var viet faglitteratur, andre underholdningslesning (Faulstich 2002 s. 216).

Det første som minner om leseselskap, er fellesabonnement på aviser, som altså gjorde det billigere for hver abonnent (Dietmar Till i <https://core.ac.uk/download/pdf/14510361.pdf>; lesedato 16.08.21).

Opprinnelsen til leseselskapene hadde en økonomisk begrunnelse: Flere personer slo seg sammen for å utvide den mengden lesestoff de kunne ha tilgang til (Wilke 2000 s. 138). I tillegg kom sosiale begrunnelser, det at leserne kjente hverandre og førte samtaler om sine interesser. Opprinnelig var det kun sakprosa i leseselskapenes samlinger (Wilke 2000 s. 140).

I begynnelsen dreide det seg om kollektivt abonnement på aviser og tidsskrifter. I Tyskland utviklet leseselskapene seg i første halvdel av 1700-tallet fra fellesabonnementer på tidsskrifter, når tidsskriftene ikke lenger sirkulerte mellom abonnentenes private boliger, altså deres hjem, men ble lest et felles sted (Franzmann, Hasemann og Löffler 1999 s. 33). Da ble det viktigere med diskusjon og sosialt samkvem rundt tekstene. Borgerskapet organiserte leseselskapene selv, av og til strengt regulert med egne forskrifter/statutter (s. 33). Kvinner og studenter

hadde sjelden adgang, men blant medlemmene var ikke rang (f.eks. en adelstittel) vektlagt. Målet var å videreutvikle medlemmenes allmenndannelse, et personlig og samfunnsmessig opplysningsarbeid. Mange leseselskap hadde pulter der medlemmene kunne skrive av utdrag fra tidsskrifter og bøker når de ønsket å ta med seg noe hjem (s. 33).

“Reading was a more private experience for the minority of educated persons who could afford to buy books. But many of them joined reading clubs, *cabinets littéraires*, or *Lesegesellschaften*, where they could read almost anything they wanted, in a social atmosphere, for a small monthly payment. Françoise Parent-Lardeur has traced the proliferation of these clubs in Paris under the Restoration, but they went back well into the eighteenth century. Provincial booksellers often turned their stock into a library and charged dues for the right to frequent it. Good light, some comfortable chairs, a few pictures on the wall, and subscriptions to a half-dozen newspapers were enough to make a club out of almost any bookshop. Thus the *cabinet littéraire* advertized by P. J. Bernard, a minor bookseller in Lunéville: “A large, comfortable, well-lit, and well-heated house, which will be open every day from nine in the morning until noon and from one o’clock until ten in the evening, will provide members with two thousand volumes; and the stock will be increased by four hundred each year. ... A room on the ground floor and another on the second floor will be reserved for conversation; all others will be placed at the disposition of readers of newspapers and books.” By November 1779, the club had two hundred members, mostly officers from the local *gendarmierie*. For the modest sum of three livres a year, they had access to five thousand books, thirteen journals, and special rooms set aside for socializing.” (Robert Darnton i Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 29)

På slutten av 1700-tallet var det i de tyske statene antakelig 270 leseselskaper, hovedsakelig etablert av foreninger som hadde egne rom for lesing av aviser og tidsskrifter, og ikke minste mulighet til å diskutere det de leste. Meningsutvekslinger var sentralt for virksomheten (Dietmar Till i <https://core.ac.uk/download/pdf/14510361.pdf>; lesedato 16.08.21). Nye medlemmer ble tatt opp gjennom avstemning blant medlemmene, og stridsspørsmål avgjort på relativt demokratisk vis. Medlemmene var mannlige, borgelige privatpersoner. Kortspilling kunne være forbudt. Kvinner fikk ennå ikke være medlemmer.

Fra ca. år 1790 ble det i de tyske statene etablert noen private leseselskap for kvinner, der kvinner innen borgerskapet leste i felleskap og leste høyt for hverandre (Krähmer 2018 s. 62). Fra mennenes side ble slike leseselskap noen ganger kritisert fordi kvinnene dermed tilbrakte mindre tid hjemme. Tyskeren Joachim Heinrich Campe skrev en rådgivningsbok som advarte mot å “lese bort” (“weglesen”) pliktfølelsen for ektemann, hjem og barn (Krähmer 2018 s. 63).

I løpet av 1700-tallet ble det produsert enorme mengder pamfletter, brosjyrer, aviser og tidsskrifter. “The lower classes had the sensational new publications read

to them in the markets and the inns, while the upper classes devoured them at the commercial notice stalls, or else discussed them in a well-mannered way at reading societies.” (Wittmann 1999 s. 305)

På 1700-tallet inngikk bokhandlere i Tyskland ikke sjelden avtaler med leseselskap, og noen bokhandlere grunnla egne leseselskap (Faulstich 2002 s. 206). I noen leseselskap fantes det hemmelige rom der det ble oppbevart forbudte bøker (Plachta 2006 s. 84).

Leseselskap ble vanlig i Europa i siste halvdel av 1700-tallet. Det ble etablert et i Lyon i Frankrike i 1759, et annet i Paris i 1761, og deretter ble de svært populære (Gilmont 2003 s. 83). I perioden 1760-1800 ble det etablert ca. 430 leseselskap i Tyskland (Schütz 2010 s. 198). En annen kilde oppgir at det i Tyskland på 1700-tallet var ca. 430-450 leseselskap, med til sammen omtrent 50.000 medlemmer (Franzmann, Hasemann og Löffler 1999 s. 34). 50.000 personer tilsvarer omtrent 2 % av de regelmessige avisleserne i den samme perioden. Det var flest etter 1770-årene; i perioden 1760-1800 kan det dokumenteres at det fantes ca. 430 leseselskaper i Tyskland, og i 1820 ca. 600 (Barner m.fl. 1981 s. 69).

“German reading clubs provided the social foundation for a distinct variety of bourgeois culture in the eighteenth century, according to Otto Dann. They sprang up at an astounding rate, especially in the northern cities. Martin Welke estimates that perhaps one of every five hundred adult Germans belonged to a *Lese-gesellschaft* by 1800. Marlies Prüsener has been able to identify well over four hundred of the clubs and to form some idea of their reading matter. All of them had a basic supply of periodicals supplemented by uneven runs of books, usually of fairly weighty subjects like history and politics. They seem to have been a more serious version of the coffee-house, itself an important institution for reading, which spread through Germany from the late seventeenth century. By 1760, Vienna had at least sixty coffee-houses. They provided newspapers, journals, and endless occasions for political discussions, just as they had in London and Amsterdam for more than a century.” (Robert Darnton i Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 29)

“In contrast to the lending libraries, the reading societies were self-managed organizations set up for the purpose of making reading material available to their members at a low cost and without commercial interests. A particular section of the bourgeoisie of the late Enlightenment who, in its criticism of the reading mania, deplored the anti-social practice of reading in solitude as an idle and socially harmful habit, saw in these clubs a centre for the achievement of emancipation, but also doubtless for mutual discipline and control. Here, a supervised form of reading based on common standards was practised, a collective assimilation and appropriation of reading matter. Evidently the reading societies were at the intersection of two decisive achievements along the way to bourgeois emancipation: on the one hand, extensive reading (in general the financial wherewithal of an individual did not extend to satisfying his desire for reading)

and, on the other, the aspiration to create a social organization of this new reading public of private individuals in a comparably autonomous form.” (Wittmann 1999 s. 308-309)

“Reading societies first began to evolve in the seventeenth century, with joint subscriptions to newspapers and later on to journals as well. These reading circles served to satisfy the craving for political information, and often continued until well into the nineteenth century, in the absence of any other institutions. With this mode of circulation, each member remained in his own private world, without regulated communication of what they read. From the 1770s onwards, more tightly run forms of organization became prominent: *Lesebibliotheken* (‘reading libraries’) emerged, in which the procured reading materials were collected in a single room and made available for use – periodicals and also an increasing number of books. For the purposes of acquiring and issuing books on loan, for finances and administration, guidelines needed to be drawn up, and a managerial committee had to be appointed; it was in this way that the first associative structures began to emerge. The place where the books were kept soon became a place where they were collected, and readers came together there to discuss what they had read and to form their opinions. A clearly widespread need for such places of communication about and through reading matter led to a boom in new institutions, particularly in the commercial towns of Protestant Germany. By 1770 thirteen reading societies were established, but by 1780 around fifty new ones had emerged, as many as 170 between 1780 and 1790, reaching 200 new societies in the last decade of the century. By 1810 another 130 were added, but by 1820 only a further 34. Unfortunately, these impressive statistics are not matched by corresponding data on the life-span of these societies.” (Wittmann 1999 s. 309)

“Undoubtedly, their special appeal at the end of the eighteenth century was associated with the expansion in their stock of entertaining literature. A growing number of *Lesebibliotheken* and *cabinets littéraires* had other rooms added to their reading rooms, so that people could chat and smoke, and servants could serve refreshments, and it was not uncommon for other club rooms to be added for honourable diversions such as billiards and other games. Although there was mostly no reference in the statutes of these reading societies to class restrictions, nevertheless social homogeneity was guaranteed by the fact that a majority decision was needed before a new member could be accepted. On this evidence at least, the often proclaimed ‘equality of all classes’ was a mere fiction.” (Wittmann 1999 s. 309)

“[R]eadings societies, often called ‘Harmonie’, ‘Societät’, ‘Museum’, ‘Ressource’ or ‘Kasino’, helped the property-owning and educated bourgeoisie, as well as aristocratic officials, to broaden their social contacts. Reading soon became a secondary consideration in these carefully selected meeting places. Membership figures could range from two dozen in the case of the smaller societies, through 100 (in Bonn or Worms), 180 (in Frankfurt-am-Main), to 400 in Hamburg, or as many

as 452 in the case of the particularly active people of Mainz. Similarly, there was considerable variation in the size and composition of their stocks of reading materials. To begin with, edifying, moralistic and didactic texts predominated, as well as periodicals and works of popular science. In the specialist reading societies – those of doctors and lawyers, preachers, teachers and economists – there were mainly publications specific to their professions. Towards the end of the century [1700-tallet], entertaining reading matter, and novels in particular, became increasingly popular within the more gregarious reading societies. Many societies entertained the ambition of owning a particularly wide stock of topical publications, ranging from almanacs, the major review organs, and the latest travelogues, to the political dailies, including those published in French and English.” (Wittmann 1999 s. 309-310)

“If we take as our average a membership of 100, the reading societies altogether gained an audience of around 50,000 people between 1770 and 1820, and had great significance for both the political education and the reading culture of this élite. This seems to be an almost ideal exemplification of Habermas’s model [av borgerlig offentlighet] – in its discussions about reading matter, a public consisting of educated private individuals had managed to reach a consensus about its cultural and political interests. This élite may have constituted 7 per cent of all readers, but only a thousandth of the total population. Nevertheless, this did not prevent the authorities from regarding these autonomous circles with a certain suspicion. The war against the ‘reading mania’ also turned its attention to the reading societies as places where extensive reading was learned through practice. They were licensed, and their stocks of books were placed under supervision. The Catholic territories had a particularly suspicious attitude towards organized reading. The dioceses of Mainz, Trier and Würzburg issued prohibitions, especially from 1789 onwards; in Bavaria, reading societies had already been accused of harbouring *illuminati* [dvs. medlemmer av en hemmelig, opprørsk gruppe], and were dissolved in 1786; in Austria, after a long period of surveillance, the authorities eventually came to the same decision in 1789. The justification used in Hanover in 1799 to put all reading societies under police supervision was significant. Once again, they constituted a moral and political danger” (Wittmann 1999 s. 310).

“For the price of one novel, a family in Germany (like Britain) could afford to feed itself for two weeks. For this reason most people among the newly emerging reading public, including the ranks of the bourgeois middle classes, switched to the lending libraries and reading societies in order to satisfy their reading requirements” (Wittmann 1999 s. 303).

Et leseselskap i en liten by fungerte som tegn på kulturelt framskritt. Målene for disse leseselskapene var bl.a. opplysning, allmenn-nytte, utbredelse av god smak og dannelse, og å gi leserne både vitenskapelig kunnskap og underholdning (Barner m.fl. 1981 s. 69). Organiseringen kunne fungere som en slags lesesirkler og som lese- og/eller utlånsbibliotek. De ble steder som bidro til kulturell, sosial og politisk

emansipasjon. Felles lesing førte til diskusjoner om felles problemer. Idealet var den dannede og kritiske polyhistor, dvs. en person som er bredt informert i mange kunnskapsområder.

“It is still unclear whether the reading societies really did play such an essential role in forming bourgeois public opinion, as the opponents of the Enlightenment maintained at the time, and as researchers believe today. The fact that their appearance changed around 1800 was due not only to acts of repression by the authorities, but to the new status of reading which did not in the least develop that comprehensive and explosive social force that many feared. Instead, reading became a cultural activity like others – in accordance with the situation, oriented toward education, diversion, information or as the last bastion against the demands of the outside world. The reading societies had been the site of social discourse; they had now become centres of sociability. In this new form some of them survived for the whole of the nineteenth century, and some of them have even persisted until the present day.” (Wittmann 1999 s. 311)

“I 1784 innbød den unge teolog og huslærer Christian Schulze til dannelsen av et leseselskap i Christiania [...]. Et av de mest livskraftige av [...] leseselskapene var Sivert Aarflots “Frie Laanebibliothek i Ørsten”, opprettet i 1797. Aarflot var bondegutt, født i Ørsta i 1759, og han ble senere både skoleholder og lensmann i Volda.” (Eidsvåg 2007 s. 128) Til å begynne med var det 84 bøker som var til utlån hos Aarflot.

“Marcus Thrane startet i 1848 en politisk bevegelse – *Arbeider-Foreningerne* – som oppnådde en berusende, men også forskrekkende suksess. Arbeiderne ble beruset av fremtidshåp gjennom reformarbeid og kamp for allmenn stemmerett for menn. Myndighetene ble forskrekket. Etter to og et halvt år ble foreningene stoppet, og det endte med en Høyesterettsdom der lederne ble dømt for å ha hatt revolusjonære planer. [...] Det langsiktige målet var allmenn stemmerett for menn, men i påvente av større medbestemmelse drev foreningene praktisk arbeid. Foreningsarbeidet innebar derfor mye selvhjelp, som opprettelse av sparekasser, enkekasser og pensjonskasser, søndagsskoler, utlånsbibliotek, leseselskap og innsamlingsaksjoner til nødlidende arbeidere. Samtidig var Marcus Thrane også opptatt av at dette var et arbeid som lå innenfor Grunnlovens lovnader om demokratisk deltakelse.” (<http://www.manifesttidsskrift.no/var-glemte-demokrat/lesedato> 03.06.14)

“Athenæum (Athenaeum) er et tradisjonelt navn på leseselskaper. Mye tyder også på at foreningene bygger på tradisjonene fra engelske herreklubber og selskapsklubben “Norske Selskab”, stiftet i Christiania i 1818. Bodø Athenæum hadde en lokal forløper i “Bodø klubbelskab” som ble stiftet før 1870 og ble oppløst i 1881. Statuttene fra 1935 er bevart. Her heter det i § 1 at det skal anskaffes aviser, bøker m.v. i forhold til foreningens økonomiske evne og i neste paragraf at foreningens lokaler står til medlemmenes disposisjon. [...] I det

deponerte materialet inngår blant annet en medlemsliste fra 1972 som viser at foreningen har 105 medlemmer – alle menn – og med betydelige posisjoner i byens forretnings- og samfunnsliv. Antall medlemmer i foreningen er begrenset og potensielle nye medlemmer forespørres etter at de er godkjent av foreningen. Materialet viser også at medlemmene ofte møtes i festlig lag, til biljard og andre spill. Siste tilskudd til materialet er jubileumsskriftet som ble utgitt i 1935. Foreningen ledes av en direksjon på tre medlemmer. Også bibliotekaren har en betydelig rolle. Foreningen har et eget leseværelse i sine lokaler i Storgata 10. Bodø Athenæum er medeier i gårdsselskapet, Handelens Hus A/S. I forhold til klubbens lange historie er det avleverte materialet dessverre beskjedent både i volum og i muligheten til å gi innblikk i foreningens virksomhet gjennom mer enn 127 år.” (<http://www.arkivinordland.no/bodo-athenaum-byens-eldste-forening.aspx>; lesedato 03.02.16)

“Våler leseselskap, Våler i Østfold, ble etter innbydelse av prost C. Eckhoff stiftet 17. mai 1833 med 28 medlemmer. Det var som en privat sammenslutning, men med klare forbindelser til tidens opplysningsideer representert ved sogneselskapene. Våler leseselskap tok i begynnelsen form som et slags interessentskap hvor medlemmene var part-eiere i boksamlingen. Ifølge selskapets lover fikk medlemmene utdelt såkalte aksjebrev som hjemlet ihendehavernes eiendomsrett til boksamlingen. Betingelsen for å være interessent var betaling av en årskontingent på seks ort, for senere tiltredende medlemmer et introduksjonsbeløp som imidlertid ble opphevet i 1843. Det er usikkert hvor lenge ordningen med å utstede aksjebrev varte, skjønt man vet at selskapet så tidlig som i 1838 vurderte å søke Kyrkje-departementet om bidrag fra *Opplysningsvesenets Fond*. I 1861 ble et lignende forslag forkastet, da selskapet ikke ønsket å forandre sine regler. I 1867 underrettet også biskopen Våler leseselskap om at det ikke fantes midler til “saadanne Øiemed”. Det var selskapets organisasjonsform, reglene om den private eiendomsrett, som var til hinder for å få bidrag fra det offentlige. [...] De nye statuttene fastslo at sognepresten skulle være selvskreven medlem av sogneselskapets styre, som for øvrig besto av to personer valgt av medlemmene for ett år av gangen. Styrets oppgaver var blant annet å sørge for innkjøp og utlån av bøker. Innkreving av kontingent og fremlegging av regnskap ble pålagt en kasserer som også skulle velges for hvert år. Enhver kunne bli medlem mot å betale en årlig kontingent av to ort. Den eldre del av boksamlingen skulle vedlikeholdes, samtidig som den var tenkt utvidet dels ved frivillige gaver, dels ved bidrag av offentlige midler og medlemskontingent. Bøkene skulle oppbevares i et bokskap i Våler kirkes sakristi, eller på et bekvemt sted i nærheten av kirken. Utlån skulle i alminnelighet skje etter endt gudstjeneste. Ethvert medlem kunne i regelen låne to bøker; utlånene foregikk i alfabetisk orden. Utlånstiden var satt til tre uker. Styret skulle innkalle medlemmene på hvert års 17. mai, og for øvrig så ofte det fant det nødvendig. Styret tok også mål av seg til å trykke en katalog i stort opplag over boksamlingen, med en pris på 6 skilling pr. eksemplar.” (https://lokalhistoriewiki.no/index.php/V%C3%A5ler_leseselskap; lesedato 10.02.16)

Elisabeth S. Eides *Bøker i Norge: Boksamlinger, leseselskap og bibliotek på 1800-tallet* (2013) “forteller om boksamler Boecks bibliofile besettelse, kvinnelige leseselskap og om koraner og andre sjeldne bokskatter, fra Solør til Kjærringøy. Utover i århundret ble ideen om folkeopplysning ført videre. Og med skolegang og leseevne kom leselysten. Folk ville bli opplyst og underholdt, de var nysgjerrige på andres levemåter og de grunnet over livet, troen og døden: alt dette ble stimulert gjennom lesning.” (<http://www.adlibris.com/>; lesedato 02.01.14)

Litteraturliste (for hele leksikonet): <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf>

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>